

Новітня історія України

УДК 94(477.44)“1914/1917”

Т. Ю. Герасимов

ГАЙСИН У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (1914–1917 рр.): ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МІСТА

У статті розглянуті особливості повсякденного життя Гайсина в період Першої світової війни. З'ясовано становище міського благоустрою напередодні 1914 р. та вплив війни на його подальший розвиток. Охарактеризовані заходи гайсинського самоврядування щодо покращення санітарного стану міста. Проаналізовані проблеми із забезпеченням городян газом та дровами. Висвітлено перебіг продовольчої кризи в Гайсині під час погіршення соціально-економічної ситуації в Російській імперії в другій половині 1916 р. – на початку 1917 р.

Ключові слова: Гайсин, Перша світова війна, благоустрій, санітарія, продовольство, повсякденність.

Упродовж останніх років у сучасній вітчизняній історіографії дедалі більше уваги приділяється історії Першої світової війни. Завдяки копіткій праці науковців регулярно виходить у світ велика кількість фактичного матеріалу, що збагачує наші уявлення про життя попередніх поколінь, на долю яких випали грандіозні військові, соціально-економічні та політичні потрясіння. Значну роль у цьому відіграє один із новітніх напрямків розвитку історичної науки під назвою “історія повсякденності”. Дослідження життя пересічного мешканця сприяє виведенню його з тіні історичного процесу, і це дає змогу якнайглибше проникнути в сутність явищ, характерних для зазначеної епохи. В пропонованій статті автор поставив собі за мету дослідити вплив “Великої війни” на повсякденність невеликого подільського повітового міста Гайсина.

Серед наукових кіл добре відомо, що в радянській історичній школі Перша світова війна аж ніяк не належала до пріоритетних періодів для дослідження, вважаючись другорядною подією, хронологічно розташованою між двома російськими революціями початку ХХ ст. Тому не дивно, що в такій фундаментальній праці, як “Історія міст і сіл”, подіям у Гайсині зазначеної доби присвячено невеликий абзац з 5 речень, в якому йдеться про погіршення умов життя місцевих робітників [1].

У сучасній фаховій літературі, що висвітлює історію України та Поділля в 1914–1917 рр., обраному нами місту також відведена дуже незначна роль. Гайсин згадується хіба що епізодично. Наприклад, у монографії Л. Жванко [2] та дисертаційному дослідженні П. Кліщинського [3] – в якості перевалочного пункту для біженців, у відомій праці О. Реєнта й О. Сердюка “Перша світова війна і Україна” – як осередок військово-промислового комітету [4]. Це можна пояснити очевидною непримітністю та малозначністю зазначеного міста на тлі інших центрів міського життя в регіоні, оскільки за такими критеріями, як кількість населення та економічний розвиток, умовно його можна віднести аж до третього ешелону (I-й – Кам’янець-Подільський та Вінниця, II-й – Проскурів, Могилів-Подільський, Жмеринка). Хоча серед фондів міських управ, що містяться в Державному архіві Вінницької області й охоплюють 1914–1917 рр., Гайсин (Д-286) за інформативною базою поступається лише Вінниці (Д-230). Крім того, гайсинські події в зазначений період час від часу висвітлювала тогочасна подільська преса.

Напередодні Першої світової війни життя в невеликому провінційному місті вирувало: з'явилися чоловіча гімназія та жіноча прогімназія, штаб і казарми 75-го Севастопольського полку, земська лікарня, з'їзд мирових суддів, пошта та інші державні заклади. На нових затишних вулицях та провулках було споруджено багато гарних будинків. Знаменною подією для городян стало відкриття в 1913 р. земської аптеки, єдиною тоді на весь Південно-Західний край [1, с.195]. Відповідно, надзвичайно високими темпами зростала кількість населення Гайсина. Протягом останніх мирних десяти років число мешканців збільшилося втричі [5, с.4] й у 1913 р. досягло понад 14 тис. осіб [6, с.18]. Розташування ж міста в центрі великих маєтків та плодючих земель, а також наявність цукрового та інших заводів сприяли широкому розвитку місцевої торгівлі.

Однак, як ми припускаємо, процес бурхливого чисельного та просторово зростання Гайсина навряд чи відбувався в суворій відповідності з чітким планом розвитку міста (якщо такий узагалі існував) [7, с.9]. За рік до війни впадали у вічі очевидні вади міського благоустрою, пов'язані насамперед із санітарним станом

вулиць та площ, недостатньою кількістю готелів та деревних насаджень, слабким вуличним освітленням. Справжньою "ахілесовою п'ятою" Гайсина була відсутність ширококоліїної залізниці, внаслідок чого товари потрапляли до міста зі станції Губнік, розташованої від нього на відстані понад 20 км. Транспортних потужностей місцевої вузькоколіїнки для нормального міського життєзабезпечення явно не вистачало, й тому в останній передвоєнний рік у місті ходили чутки про нібито заплановане будівництво нової ширококоліїної лінії [5, с.4].

Утім, досягнути обрисів справжнього європейського міста можливо було лише шляхом здійснення електрифікації. Наявність власної електростанції дозволила би одразу суттєво покращити освітлення гайсинських будинків та вулиць, домогтися поліпшення водопостачання шляхом облаштування міського водогону, поживити промисловий розвиток. За сприятливих умов, у перспективі можна було би розраховувати на будівництво каналізації та навіть упровадження електричного транспорту. Чудово це усвідомлюючи, міська влада Гайсина розпочала відповідні будівельні роботи буквально в переддень війни [8, арк.178].

Події серпня 1914 р. кардинальним чином змінили життя міста. Умови воєнного часу вимагали від влади усіх рівнів нової розстановки пріоритетів, відклавши реалізацію багатьох довоєнних проектів до "кращих часів". Вже 6 вересня (за н. ст.) Головне управління по справах місцевого господарства надіслало в губернії спеціальне розпорядження, згідно з яким на місцях мала надаватися усіляка допомога учасникам війни та їхнім родинам. Міста зобов'язувалися опалювати та освітлювати помешкання зазначених категорій, забезпечувати їх одягом та медичним доглядом. Окрім того, мали бути негайно вжиті санітарні заходи щодо захисту густонаселених пунктів від інфекційних захворювань та захисту предметів першої необхідності від подорожчання. Задля досягнення поставлених завдань Міністерство внутрішніх справ вказало органам міського самоврядування на необхідність усунення з бюджетів 1914 та 1915 рр. тих видатків, які не були "особливо нагальними" [9, арк.37].

З великим розмахом запрацювала царська пропагандистська машина. В місцевій пресі тема війни стала домінантою, усі події внутрішнього життя Російської імперії підводилися під спільний знаменник – повної перемоги над ворогом. Це означало, що абсолютно всі піддані, незалежно від їхнього перебування – на фронті чи в тилу, в тій чи іншій мірі мали долучитися до спільної справи. Особливо заохочувалася та віталася благодійність. Газети друкували багаточисельні випадки пожертвування на користь воїнів, зокрема тих, хто отримав поранення. Не залишився осторонь процесу і Гайсин. 21 жовтня 1914 р. у місті відбулося освячення шпиталю для поранених на 90 ліжок. На урочистій церемонії зібралася місцева еліта на чолі з предводителем дворянства О. Савостьяновим. Кошти для закладу (11 тис. руб.) були зібрані завдяки зусиллям місцевого мирового посередника В. Розова [10, с.4]. Водночас гайсинська міська дума приступила до збору грошової допомоги для постраждалого від війни населення Росії та Бельгії. На початку весни 1915 р. такі дії самоврядування міста були високо оцінені бельгійським консулом у вигляді письмової подяки [11, с.3].

У травні того року нового розголосу отримав судовий процес, в якому розглядали справу, порушену ще навесні 1914 р., проти 50 осіб, що брали участь в ухилинні від військового призову в Гайсинському повіті. В ході розслідування допитали до 250 свідків. Згідно з версією обвинувачувальної сторони, підсудні, котрі всі були євреями, влаштували добре продуману "військову панаму", суть якої полягала в умисній неправильній приписці великої кількості іногородніх осіб призовного віку до 2-ї дільниці повіту. Виявилось, що зазначені особи перебували в ній на "пільгових умовах", тобто могли бути мобілізованими в останню чергу. Приписка здійснювалася шляхом фіктивного передавання майна на ім'я призовників та фальшивих посвідчень про проживання в межах дільниці понад 2-х років. До всіх обвинувачених висувалися статті, що передбачали покарання у вигляді каторги терміном на 5-8 років [12, с.3].

Як ми вже зазначили, Гайсин на початку війни отримав від центральної влади наказ покращити свій санітарний стан. Вимога була дуже доречною, оскільки місто на довгі місяці стало транзитом для біженців та російських військ, що рухалися в різних напрямках у величезній кількості, в рази збільшуючи цим небезпеку поширення небезпечних епідемічних захворювань. Тоді ж змінювалася в бік збільшення чисельність населення Гайсина, що за різними даними становила 15,5 тис. (січень 1915 р.) [13, арк.34] та 20 тис. (січень 1916 р.) [14, арк.84а] осіб.

26 липня 1915 р. відбулося засідання міської санітарної комісії. Спектр ухвалених нею рішень був чималим: планувалося придбання необхідної кількості дезінфекційних засобів для безкоштовного роздавання гайсинській бідноті; облаштування громадських смітєвих ящиків в кварталах з найбіднішим населенням; приведення до ладу та посилення асенізаційного обозу та засобів для вивезення сміття з міських вулиць та площ; посилення нагляду за чистотою на місцевих базарах; призначення військових дозорів вздовж берега р. Соб та днювальних біля громадських криниць з метою недопущення використання річкової та криничної води [15, арк.11].

Водночас зростали санітарні вимоги й до самих рядових мешканців. Восени 1915 р. міська влада зобов'язала гайсинчан, що підметали міські вулиці в межах своїх садиб і до половини ширини вулиці, вивозити сміття на зваличне місце за власний рахунок. До того усі витрати брало на себе місто. Рішення було непопулярним, оскільки протягом війни ціни на вивезення зросли майже вчетверо, що могло собі дозволити далеко не все населення, зокрема міська єврейська біднота. На тому, власне, і базувався безрезультатний протест гласного думи Скупника [16, арк.152].

Не дивлячись на всі радикальні наміри влади, санітарний стан Гайсина залишав бажати кращого. Місто, що мало великі непогашені борги, не мало можливості втілювати в життя всі сплановані заходи. Місцева

населення та військовий гарнізон гостро відчували нестачу води. Для останнього особливо бракувало добре обладнаної лазні. Не останню роль відіграла невисока санітарна культура городян. Узимку 1916 р., наприклад, на вул. Олександрівська місцеві мешканці влаштували несанкціоноване звалище, завалене величезною кількістю нечистот [17, арк.7,56зв.]. Тож не дивно, що в кінці того року в розташованих у місті військових частинах прогресував висипний тиф [18, арк.18].

Протягом досліджуваного періоду негативні тенденції відбувалися і в інших сферах благоустрою Гайсина. Влітку 1916 р. було прийнято рішення остаточно відкласти будівництво міської електростанції до закінчення війни, хоча всі роботи призупинили ще в 1914 р. Відповідальний за електрифікацію міста Г. Зальцман розпорядився віддати зведені приміщення для станції на потреби біженців. Встановлені в Гайсині стовпи так і залишилися стояти без проводів. Проте таке вимушене відтермінування невдовзі зіграло з містом злий жарт, оскільки восени 1916 р. різко загострилася ситуація з постачанням гасу. В жовтні з Баку надійшли невтішні новини. Міську управу поінформували, що замовлені цистерни освітлювальної рідини в приватної фірми під назвою "Торгівельний дім І. М. Левіта та С-ья" були реквізовані Владикавказкою залізницею для виконання звичайних чергових відправлень [19, арк.178,265]. Тоді ж через перезавантаженість відмовилася виконати наряд на транспортування гасу станція Царицин.

Саме тому примара газового "голоду" на самому початку освітлювального сезону змушувала владу міста чіплятися за будь-яку можливість отримання цього товару, до того ж із максимальною обережністю. 25 жовтня 1916 р. гайсинська управа вдалася до безпрецедентних заходів безпеки заради одного вагону гасу, що "чомусь" надійшов не до міської вузькоколійної станції, де був газовий резервуар, а до ст. Губник. Вбачаючи в цьому злий умисел з боку певних зацікавлених осіб, серед яких, до речі був і сам утримувач резервуару – Й. Рабинович, Управа попросила повітового ісправника, щоб той заборонив на вказаній ширококолійній станції продаж речовини та під погрозами реквізиції посприяти її негайному доправленню до міста [14, арк.448,455].

Не набагато кращі були справи з опаленням Гайсина. Як і в інших подільських містах проблема полягала як і у відсутності достатньої кількості коштів для гуртових закупівель дров, так і в дефіциті деревини, що нерідко піддавалася реквізиції на користь військового відомства. За підрахунками гайсинчан, на один опалювальний 5-тимісячний сезон 1850 житлових будинків потребували 18,5 тис. аршинів або 4625 куб. сажнів деревних матеріалів. Для небагатого міста ці цифри були величезними [16, арк.238]. В грудні 1916 р. дійшло навіть до того, що заготівлі здійснювалися винятково для міського населення. Водночас під загрозою припинення діяльності опинилася пекарня місцевого споживчого товариства, яка випікала хліб для небагатих гайсинчан за доступними цінами [8, арк.336-337].

Затяжний характер війни, що надзвичайно виснажував економічні ресурси Російської імперії, значно загострив продовольчу ситуацію в містах, особливо в другій половині 1916 р. – на початку 1917 р. [19, с.155]. Міському населенню все складніше було придбати найнеобхідніші продукти харчування. В липні на ринках Гайсина відчувалася нестача соленої риби, сірників, мила й шкіряних товарів усіх сортів. Ураховуючи існування в місті цукрового заводу, просто кричущим фактом став дефіцит цукру. Влітку місячна норма продукту, що видавався по карткам, становила лише 1,5 фунта (близько 600 гр.) на одну людину. Однак навіть така мізерна кількість цукру могла стати для населення недосяжною через згаданий нами статус Гайсина як значного торгівельного центру для околиць. Притік звідти запасливих селян в базарні дні неодмінно призводив до спорожнення скромних запасів надзвичайно цінного продукту різними шляхами, звісно, не без допомоги спекулянтів. Тому вже восени цукор цілковито зник із ринку міста. Наприкінці жовтня міський голова клопотав перед Уповноваженим головою Особливої наради із продовольчої справи про надання Гайсину наряду на отримання з найближчих заводів цукру на вересневу та жовтневу норму в кількості 2 тис. пудів. У відповідному зверненні очільник міста зокрема підкреслював, що цукор "за нинішньої дорожнечі життя, є головним продуктом харчуванням найбільшого міського населення".

За 2 дні до початку відомих революційних подій (10 березня 1917 р.) продовольча комісія при Гайсинській повітовій земській управі постановила запровадити в місті карткову систему на предмети першої необхідності, в якій норма на цукор мала складати 4 фунти на одну людину в місяць. Причому не передбачалося постачання зазначеного товару підприємствам, що виробляли солодку газовану воду та цукерки. Нововведення запланували здійснити до 13 квітня 1917 р. [14, арк.318,322,442,697].

Отже, приклад Гайсина переконливо свідчить про деструктивний вплив Першої світової війни на розвиток невеликого прифронтового міста. Негативні соціально-економічні тенденції в Російській імперії звели нанівець непогані довоєнні перспективи для перетворення його на затишний осередок міського життя та значно погіршили матеріальне становище городян, створивши підґрунтя для прийдешніх революційних змін у 1917 р.

Джерела та література

1. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область / Тронько П. Т. (гол. гол. редкол.). – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 777 с.
2. Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914-1918 рр.) / Л. М. Жванко. – Х. : Віровець А. П. : Апостроф, 2012. – 567 с.
3. Кліщинський П. В. Правобережна Україна в роки Першої світової війни: соціально-економічний та громадсько-політичний аспекти (1914 – лютий 1917 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Павло Володимирович Кліщинський. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 253 с.
4. Реснт О. П. Перша світова війна і Україна / О.П. Реснт, О.В. Сердюк. – К.: Генеза, 2004. – 473 с.
5. Гайсин // Подолянин. – 1913. – 23 мая. – С. 4.

6. Календарь. Справочная книжка на 1919 рік. – Кам'янець-Подільський : Друкарня Когена і Дунаєвського, 1919. – 120 с.
7. Герасимов Т. Соціально-побутова історія подільських міст доби Гетьманату П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. Ю. Герасимов – Черкаси., 2013. – 20 с.
8. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО). – Ф. Д-286. – Оп. 1. – Спр. 509. – 366 арк.
9. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 409. – Оп. 1. – Спр. 192. – 66 арк.
10. 8 ноября в г. Гайсине... // Подолянин. – 1914. – 19 ноября. – С. 4.
11. Бельгийский консул...// Подолянин. – 1914. – 24 февраля. – С. 3.
12. В понедельник... // Юго-Западный край. – 1915. – 16 мая. – С. 3.
13. ДАВіО. – Ф. Д-286. – Оп. 1. – Спр. 129. – 85 арк.
14. ДАВіО. – Ф. Д-286. – Оп. 1. – Спр. 343. – 856 арк.
15. ДАВіО. – Ф. Д-286. – Оп. 1. – Спр. 128. – 62 арк.
16. ДАВіО. – Ф. Д-286. – Оп. 1. – Спр. 251. – 225 арк.
17. ДАВіО. – Ф. Д-286. – Оп. 1. – Спр. 127. – 168 арк.
18. ДАВіО. – Ф. Д-286. – Оп. 3. – Спр. 2. – 75 арк.
19. Шапошнікова Н.О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 р.) / Н.О. Шапошнікова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 174 с.

Герасимов Т. Ю. Гайсин в Первой мировой войне (1914–1917 гг.): некоторые аспекты повседневной жизни города.

В статье рассмотрены особенности повседневной жизни Гайсина в период Первой мировой войны. Выяснено положение городского благоустройства накануне 1914 г. и влияние войны на его дальнейшее развитие. Охарактеризованы мероприятия гайсинского самоуправления по улучшению санитарного состояния города. Проанализированы проблемы с обеспечением горожан керосином и дровами. Освещено течение продовольственного кризиса в Гайсине во время ухудшения социально-экономической ситуации в Российской империи во второй половине 1916 г. – в начале 1917 г.

Ключевые слова: Гайсин, Первая мировая война, благоустройство, санитария, продовольствие, повседневность.

Gerasymov T. Yu. Haysyn in World War I (1914–1917): some aspects of everyday life of the town.

The peculiarities of everyday life in Haysyn during the World War I are regarded in the article. The state of town equipping with services and utilities before 1914 and the influence of the war on its future development are cleared up. The measures of self-government in Haysyn regarding its sanitary state improvement are described. The problems of citizen's providing with kerosene and firewood are analyzed. The course of foodstuffs crisis in Haysyn during the worsening of social economical situation in Russian Empire at the second half 1916 – at the beginning of 1917 is elucidated.

Keywords: Haysyn, World War I, equipping with services and utilities, sanitation, foodstuffs, everyday life.

УДК 94:342.82(477.42)"1917"

А. В. Седляр

ВИБОРИ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ У ЖИТОМИРІ (1917 р.)

У статті розглядаються основні засади законодавчих актів Тимчасового уряду, які встановили правила проведення виборів до Всеросійських Установчих зборів. Подається підготовка до виборів, формування списків виборців та кандидатів. Висвітлюються особливості передвиборчої агітації за кандидатів. Аналізуються підсумки виборів до Всеросійських Установчих зборів в цілому по Житомиру та на військових дільницях зокрема. Порівнюються результати виборів по Житомиру та по Волинському виборчому округу в цілому.

Ключові слова: Тимчасовий уряд, міська виборча комісія, агітація, виборчий процес, списки, партії, голосування.

Наприкінці зими 1917 р. в Петрограді розпочалися масові заворушення, які поклали початок Лютневій революції в Росії. Її наслідком стала видозміна політичної системи держави, зокрема ліквідація монархії. Росія стала республікою, що зумовило демократизацію системи державного управління та місцевого самоврядування, реформування правоохоронних органів тощо. Відповідно, постала можливість обрання законодавчої гілки влади на засадах головних принципів демократії. Парламентом оновленої країни мали стати Всеросійські Установчі збори, які вперше в історії Росії мали бути сформовані на основі загального, рівного голосування за участі всього населення держави. Українські губернії як складова колишньої Російської імперії також були включені у виборчий процес.

Тема виборів до Всеросійських Установчих зборів в Україні не була популярною серед науковців. Інформація про підготовку до виборів, хід виборчого процесу в Росії, загальні підсумки та результати голосування, а також безпосередньо історію діяльності та розпуску Установчих зборів є досить поширеною [1; 2; 3; 4; 5]. Проте, російські автори, як правило, не акцентують увагу саме на українських губерніях, роблячи узагальнення в цілому по території колишньої Російської імперії. В Україні ж вказана проблема лише нещодавно стала об'єктом дослідження. У першу чергу, варто відзначити низку студій І. Зенич, яка